

національного господарства з метою забезпечення їх конкурентоспроможності в сучасних глобалізаційних процесах.

1. Стратегія сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки на період 2004–2015 роки: Матеріали науково-практичної конференції // Урядовий кур'єр. – 2004. – №75. 2. Матеріали науково-практичної конференції “Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України” // Урядовий кур'єр. – 2003. – № № 34–35. 3. Запоточний І.В., Захарченко В.І. Державне регулювання регіональної економіки. – Харків: Одісей. – 2003. – 592 с. 4. Захарченко В.И., Меркулов Н.Н. Инновационная система региона. – Одеса: Наука і техніка. – 2005. – 116 с.

УДК 001.895:334.012.23

І.П. Мойсєнко, О.Б. Стефанишин

Львівський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

© Мойсєнко І.П., Стефанишин О.Б., 2007

Розглядаються проблеми формування та розвитку інтелектуального потенціалу підприємств. Інтелектуальний потенціал визначається інтелектуальним капіталом підприємства та системою управління знаннями. Інтелектуальний потенціал та його характеристики визначають функціональну стабільність та розвиток інноваційної трансформації економіки.

The article is dedicated to the problems of formation and development of the enterprises intellectual potential. The main idea of the intellectual potential is determined as the possibility for the elements of the intellectual capital & knowledge management to form such innovation management. The intellectual potential characteristics provide the functioning stability and the development of innovation economic system.

Постановка проблеми

Ринкова трансформація передбачає рух від одного якісного стану до іншого в результаті глибоких системних змін в економічній та політичній сферах. Зміни соціально-економічного устрою України, політичної системи, геополітичних характеристик, характеру зв'язків з іншими країнами сприяють включенню України в загальний рух до економіки знань.

Нова стадія економічного розвитку ознаменувалася тим, що в розвинутих країнах пріоритетними напрямками матеріальних і фінансових інвестицій стає інтелектуальний капітал, що набуває форми капіталу через суспільну необхідність в створенні суспільних благ. Специфічною ознакою економіки знань є поява все більш складних не матеріальних, а інтелектуальних форм капіталу, які володіють більшим потенціалом економічної активності.

Економіка знань – це такий рівень розвитку економіки, коли на перший план виходять інтелектуальні ресурси. Це є економіка, де нові знання виробляються, накопичуються і ефективно використовуються, де є попит і пропозиція на них, де знання роблять більш ефективним використання інших чинників виробництва.

Трансформація економіки України у напрямку формування економіки знань, на нашу думку, передбачає визначення змін інтелектуально-інноваційного типу у таких напрямках:

– системи суспільних цінностей – існування взаємозв'язку і взаємодії культури та економічного розвитку;

– системи освіти – здатність країни підтримувати сучасну і ефективну систему освіти, підвищувати інтелектуальний компонент робочої сили;

– системи підтримки приватного сектору і підприємництва – формування і підтримка сприятливого інвестиційно-інноваційного середовища;

– системи формування “м’якої” інфраструктури (генерування, збереження, дистрибуція, передача знань та інформації), а також інфраструктури соціальної і сервісної (освіта, охорона здоров’я, довкілля);

– системи якості – питання майстерності трансформації ідей і технологій у конкретні товари і послуги.

Отже, проблеми полягають у створенні та інституалізації нової парадигми економічної політики та практики, що визначається потребами економіки знань. Однак новизна і нерозробленість проблеми формування інтелектуального капіталу зумовили неоднозначність і суперечливість думок дослідників під час формулювання суті та визначення структури інтелектуального капіталу, з одного боку, а з іншого, – зростає значення інтелектуального капіталу у формуванні інноваційного середовища різного рівня управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у розвиток питання про уточнення змісту інтелектуального капіталу як об’єкта дослідження в економіці знань та виділення його структурних елементів було зроблено зарубіжними вченими і практиками. Так, Т. Стюарт, Т. Форт’юн, Л. Едвінссон, П. Саліван, Л. Прусак, І. Роос, І. Хіроякі підкреслюють взаємозв’язок нагромаджених фірмою знань та її майбутніх можливостей, втілених у ринковій вартості [1, 3, 6]. Також широко відомі розробки у цій галузі таких зарубіжних авторів, як: Е. Брукінг, Т. Бьюзен, Г. Мінс, Д. Шнайдер, Річард Р. Нельсон і Сідней Дж. Уїнтер, А. Слівотські, Д. Моррісон, С. Шаховська, Б. Леонт’єв, В.Л. Іноземцев, А. Ленська та ін. [2, 4, 5].

Проведемо невеликий огляд існуючих точок зору. На думку Е. Брукінг, інтелектуальний капітал – це термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може формувати конкурентні переваги. Складовими частинами інтелектуального капіталу є: людські активи, інтелектуальна власність, інфраструктурні і ринкові активи [1].

Російський дослідник у галузі інтелектуального капіталу Б. Леонт’єв інтелектуальний капітал поділяє на: людський, структурний і клієнтський капітали. В інтерпретації Б. Леонт’єва “клієнтський капітал – це система капітальних, надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми клієнтами, покупцями товару, яка склалася за час його роботи на ринку” [2, с. 40]. Клієнтський капітал містить: бренди, клієнтуру, фірмову назву, прихильність до бренду, канали збуту, систему ділових зв’язків, ліцензійні договори, опціонні угоди, договори комерційної концесії тощо.

Складові частини інтелектуального капіталу, згідно з точкою зору В.Л. Іноземцева, – це людський капітал, втілений у працівниках компанії у вигляді їх досвіду, знань, навичок, здібностей до нововведень, до спільної культури і філософії фірми, її внутрішніх цінностей; друге – це структурний капітал, що включає патенти, ліцензії, торгові марки, організаційну структуру, бази даних, електронні мережі.

М. Новіков розділяє інтелектуальний капітал на два види:

- впізнаваність, чи власне торгова марка – це репутація, традиції, імідж, зовнішній вигляд товару та інші фактори, які спонукають людей купувати речі, додаючи їм додаткової цінності;
- знання — це освіта, навчальні курси, отримані навички, досвід, які допомагають людям працювати чи приймати рішення, додаючи цінності продукції, виробленій з використанням інтелектуальної власності [3].

Б. Генкін зазначає, що інтелектуальний капітал у загальному випадку характеризує систему знань, умінь, документів та відносин, які можуть стати джерелом доходу для людини чи організації [4].

Узагальнюючи наявний теоретичний матеріал з досліджуваної проблематики, пропонуємо виділити підходи до формулювання визначення інтелектуального капіталу: філософський, функціональний, структурний, системний, інституціональний, ринковий. Для виявлення суті інтелектуального капіталу в забезпеченні конкурентоспроможності та індивідуальності підприємства, необхідно розглядати його через призму низки підходів, тому доцільно говорити про синергетичний підхід.

Результати досліджень, що проведені найвищими авторитетами світової економічної науки, Нобелівськими лауреатами (такими, як К. Ерроу, В. Леонт’єв, Р. Лукас, А. Льюїс, Д. Тойнбі та ін.), свідчать: принципові положення економічної політики країн, що перебували в стані занепаду й успішно перебороли його, були дуже схожими, незважаючи на національні та історичні відмінності, і стосувалися зміни ставлення до інтелектуальних активів, а не використання матеріальних ресурсів.

Постановка цілей

Побудова оптимальної структури економіки можлива лише за ефективного використання знань про напрямки трансформацій та структуру інтелектуального капіталу на усіх рівнях економіки. Оскільки саме компанії є основою для створення національного багатства, вважаємо за доцільне зупинитися детальніше на питаннях опису інноваційних змін в економіці та визначення суті інтелектуального капіталу підприємства, ідентифікації його елементів, типології видів, виділенні механізмів генерування результатів і відтворення інтелектуального капіталу.

Виклад основного матеріалу

Трансформація економіки України відбувається в умовах переходу від індустріальної економіки до формування економіки знань. Розглянемо етапи та характерні ознаки економіки та напрямки інноваційних змін.

Як перехідний етап від індустріальної економіки ХХ ст. до економіки знань, можна виділити інформаційну економіку. Загалом цей етап характеризується появою нового ресурсу як інформації, нових її вимірів (біти, ентропія); нової характеристики продукту як інформаційно місткий; новим усвідомленням суті підприємства, яке розглядається як синтез окремих бізнес-процесів (виявлення потреб клієнта – організація виробництва – процес виробництва продукту – продаж – моніторинг задоволення потреб клієнта); створенням автоматизованих систем управління (АСУ) та автоматизованих робочих місць (АРМ).

Загалом нова економіка характеризується виділенням нових ресурсів підприємства (інтелектуальні ресурси), новою суттю підприємства, яке може розглядатися як сукупність, пронизана елементами творчості, в якій людський ресурс, знання та інформація визначатимуть конкурентний потенціал підприємства; необхідністю постійного втілення інновацій, новими характеристиками продукту (такими, як наукомісткий, індивідуалізований), створенням нових форм бізнесу (віртуальні підприємства), створенням структури інтелектуальних послуг (консультаційні, кадрові агентства, реінжиніринг, технопарки), що мають індивідуалістичну орієнтацію.

Опираючись на дослідження у цій сфері, можемо стверджувати, що класично визначені чинники виробництва (земля, праця, капітал) і право власності на засоби виробництва, які визначали потенційні можливості підприємства (фірми) вже не грають провідної ролі під час оцінки могутності компанії. Аналізуючи сучасні ресурси підприємства, доводиться оцінювати інформаційно-інтелектуальні технології, телекомунікації, участь у системах зв'язку, результати інтелектуальної праці та інтелектуальної власності, культуру, освіту. Такі ресурси, на нашу думку, можна означити як інтелектуальні ресурси підприємства (ІР). Вони є основними ресурсами, які відіграють провідну роль в постіндустріальній економіці, одночасно виконуючи роль генератора нових знань. Інтелектуальні ресурси формуються інформацією, знаннями, енергією. Володіють особливою властивістю – здатністю до самозростання (капіталізації) в процесі використання.

Інтелектуальні ресурси підприємства, на нашу думку, – це економічні ресурси, що формуються інформацією, знаннями, енергією праці, в процесі використання збільшують свою вартість, зростають, переходять на якісно новий рівень, є джерелом інтелектуальної діяльності людини або колективу, формують конкурентоспроможність та індивідуальність суб'єкта господарювання, товарів (послуг, угод, операцій).

Інтелектуальні ресурси суб'єкта господарювання доцільно розглядати як творчі інтелектуальні знання і працю працівників, їх професійно-особистісні особливості (здібності, допитливість, компетентність), засіб (спосіб) досягнення будь-чого (аналіз, логіка, умовивід, заключення), енергію і як організаційні знання самого суб'єкта господарювання.

Механізм використання інтелектуальних ресурсів дає змогу сформувати інтелектуальний капітал (ІК) суб'єкта господарювання.

В останні роки на фоні стрімкого становлення нової, “інтелектуальної”, економіки виникла необхідність систематизувати нагромаджений досвід з вивчення інтелектуального капіталу як одного з різновидів капіталу. Інтелектуальний капітал (від лат. *Intellectualis capitalis* – розумовий головний або головні пізнання) – можна розглядати як різновид капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і одночасно відтворює характерні лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку і особливості. Інтелектуальний капітал – це знання, які можна перетворити в прибуток та оцінити. Таке широке визначення, на думку фахівців, охоплює будь-які технологічні, управлінські та ринкові новинки, які можуть приносити додатковий прибуток. В інтелектуальній економіці первинним є ідея та люди, які цю ідею втілюють в життя. Тобто під бізнес-ідею знаходяться гроші

та інші необхідні для виготовлення товарного продукту ресурси. Гроші в інтелектуальній економіці набувають додаткової функції, а саме: реалізації ідей, розширення можливостей та породження нових ідей. Тобто класична формула кругообігу грошей може бути подана в такий спосіб:

$$I - T - T \dots V \dots T^* - T^* - I^*,$$

де I – бізнес-ідея чи інновація та її інтелектуальний потенціал; T – товар чи ресурси для організації продукування продукту; V – виготовлення нового продукту T*; T* – реалізація нового наукомісткого продукту та отримання додаткового доходу; I* – інвестування в нові ідеї, формування нового інтелектуального капіталу.

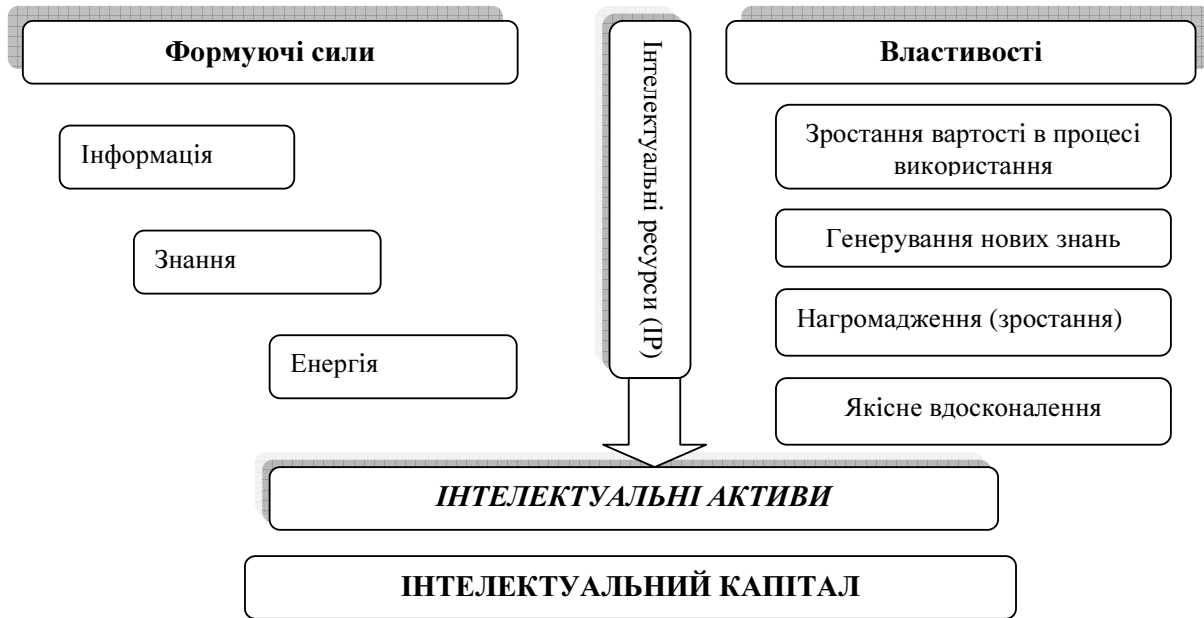

Рис. 1. Формування інтелектуального капіталу підприємства

Інтелектуальний капітал має різноманітні форми прояву: покращання обслуговування, здібності працівників, вміння вирішувати проблеми, позиція підприємства на ринку, технології тощо. Отже, інтелектуальний капітал має надзвичайно складну сутність та багатовекторність прояву, що визначається механізмом його функціонування. Інтелектуальний капітал є чимось на зразок “колективного мозку”, що акумулює наукові і буденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування і організаційну структуру, інформаційні мережі і імідж фірми, корпоративну культуру, набуті ділові зв’язки.

Сутність інтелектуального капіталу як економічної категорії можна визначити як систему відносин різних економічних суб’єктів з приводу раціонального, стійкого його відтворення на основі прогресивного розвитку науки з метою виробництва конкретних товарів, послуг, формування доходу, підвищення життєвого рівня, вирішення проблеми нерівномірності світового та регіонального розвитку на основі персоналізованих економічних інтересів суб’єктів.

Класифікацію видів інтелектуального капіталу здійснюють за різними ознаками залежно від цілі та завдань, які при цьому вирішуються. Основи типології видів інтелектуального капіталу передбачають виділення таких класифікаційних ознак: форма власності, корпоративні форми організації, резидентність, форми залучення, джерела формування, форми використання [6].

Питання класифікації інтелектуального капіталу є дискусійним і недостатньо висвітленим у спеціальній літературі. Очевидно, що кожен тип структурного визначення інтелектуального капіталу та цілі класифікації визначатимуть склад класифікаційних ознак та види елементів.

Інтелектуальний капітал не може бути виключеним із процесу виробництва, інакше він перестане бути чинником виробництва, а залишається лише ресурсом.

Складові інтелектуального капіталу: людський капітал (ЛК), ринковий капітал (РК), інфраструктурний капітал (Інф.К) виділені у системі управління знаннями, з врахуванням їх характеристик (інноваційності, конкурентоспроможності, індивідуальності, енергетично-інформаційних характеристик) формують інтелектуальний потенціал суб’єктів економіки.

Рис. 2. Типологія видів інтелектуального капіталу

На відміну від інтелектуального ресурсу інтелектуальний потенціал (потенціал від лат. *potential* – сила, наявність сил, можливостей) являє собою сукупність можливостей, часто ще не розкритих, формально не зафіксованих, але реально існуючих для виконання дій.

Зв'язок інтелектуально ресурсу (ІР), інтелектуального капіталу (ІК) та інтелектуального потенціалу (ІП) можна зобразити схематично (рис. 3).

Інтелектуальний потенціал – це можливості розвитку та інноваційного використання складових інтелектуального капіталу: людського капіталу, структурного та ринкового капіталу, інтелектуальної власності [6].

Інтелектуальний потенціал розглядається як система, з властивими їй елементами (інтелектуальні активи та управління знаннями), зв'язками та властивостями (інноваційності, конкурентоспроможності, енергетико-інформаційними, індивідуальності).

Формування інтелектуального потенціалу інноваційного типу розглядається під дією чинників зовнішнього середовища та напрямків інноваційного розвитку підприємства з врахуванням типології інновацій та інноваційної організаційної культури.

Для реалізації інтелектуального потенціалу як складової інноваційного потенціалу необхідним є впровадження системи управління знаннями, яка сама розглядається як управлінська інновація.

Інноваційна модель розвитку економіки може розглядатись як динамічна послідовність зміни станів інтелектуального капіталу та інтелектуального потенціалу з цільовою функцією – максимізацією рівня інноваційності на рівнях економіки, галузі, сектору, регіону, субрегіону, економічного агента (підприємства, домашнього господарства).

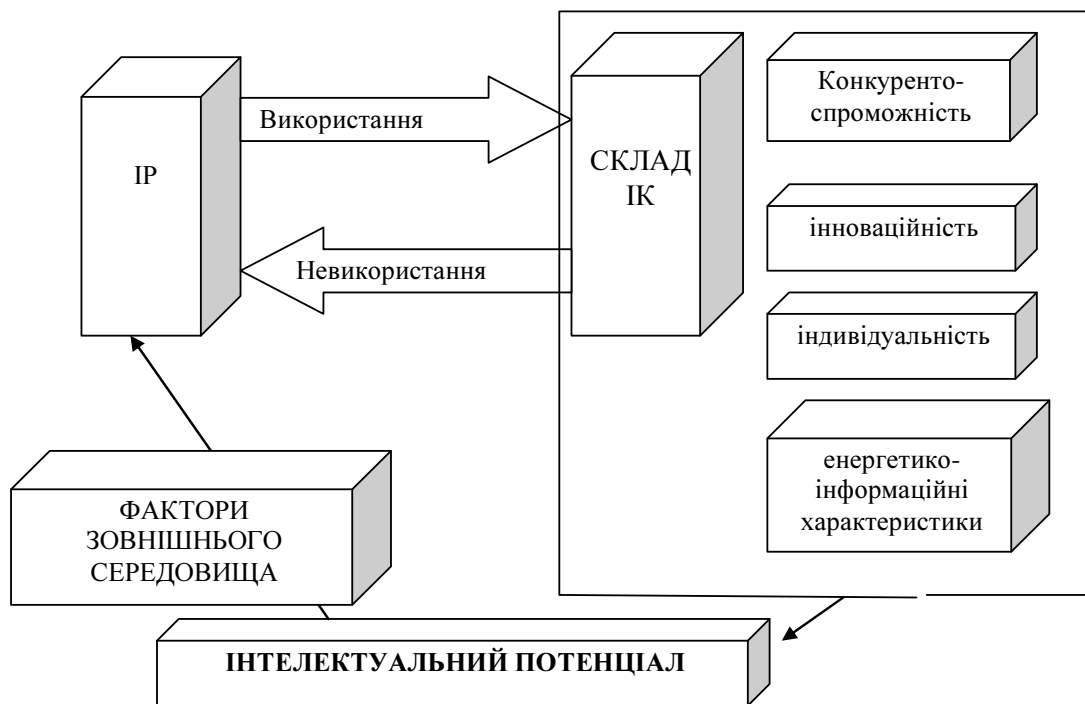

Рис. 3. Зв'язок інтелектуальних ресурсів, інтелектуального капіталу, інтелектуального потенціалу

Інноваційний потенціал підприємства визначає інноваційний розвиток економіки України та включає сукупність ресурсів:

- інтелектуальних (технологічна документація, патенти, ліцензії, бізнес-плани з освоєння новинок, інноваційна програма підприємства);
- матеріальних (досвідно-прикладна база, технологічне устаткування);
- фінансових (власні, позикові, інвестиційні, грандові);
- кадрових (лідер-новатор; персонал, зацікавлений в інноваціях; партнерські і особисті зв'язки співпрацівників з НДІ і ВНЗ; досвід проведення НДР і ДКР; досвід управління проектами);
- інфраструктурних (підрозділи НДДКР, технологічні підрозділи, маркетингові структури, патентно-правові підрозділи, інформаційні підрозділи, підрозділи конкурентної розвідки).

Особливості інноваційного росту економіки України:

- формування ефективної державної науково-технічної і промислової політики;
- формування лібералізованого бізнес-середовища як джерела інноваційного росту у відповідних кластерах;
- визначення напрямків можливого інноваційного росту взаємодії держави та бізнесу у рамках нових організаційних форм.

Вагомі причини росту значення інтелектуальних складових інноваційного розвитку економіки:

- посилення потенціалу новаторства, створення знань і трансферт технологій;
- посилення значення освіти і покращання якості людського потенціалу;
- вмiле використання інформаційної техніки та інноваційної інфраструктури;
- допомога в створенні нових форм і розвитку інноваційного підприємництва.

Шляхи вирішення проблем і переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку передбачають:

1. Створення Національної інноваційної системи (НІС) як інструмента управління інноваційним процесом.
 2. Створення НІС як спеціального середовища, що сприятиме системним інноваціям.
 3. Формування економічних компонентів НІС.
 4. Формування політичних компонентів НІС.
 5. Формування пріоритетів інноваційного и технологічного розвитку економіки України.
 6. Формування стратегії економічного розвитку на основі НІС і інноваційних пріоритетів.
- Напрямки розвитку інноваційного середовища України в контексті глобалізації економік:

– уникнути “пастки конкурентоспроможності” національної економіки у середньотерміновій перспективі за збереження існуючої структури економіки та форм її інтеграції у глобальне конкурентне середовище;

– активна протидія зовнішнім впливам у формі “трансферу економічних криз” як засобу перенесення кризової стадії недосконалих економічних циклів розвинених країн на “периферію”;

– поглиблення внутрішньонаціональної соціально-економічної інтеграції у просторовому (міжрегіональному) вимірі.

Висновки

Інтелектуальний капітал є провідним капіталом і становить основу будь-якого підприємства на сучасному етапі розвитку ринкової економіки. Головна функція інтелектуального капіталу – істотно прискорювати приріст маси прибутку за рахунок формування і реалізації необхідних підприємству систем знань, речей і відносин, які, своєю чергою, забезпечують його високо-ефективну господарську діяльність. Зокрема, інтелектуальний капітал підприємства визначає якість його системи управління. Саме інтелектуальний капітал задає темп і характер оновлення технології виробництва і його продукції, які потім стають головною конкурентною перевагою на ринку.

Інтелектуальному капіталу властивий вищий рівень розвитку порівняно з вже відомими функціональними формами капіталу, критерієм чого є стійкіший рівень економічного зростання суспільства та підвищення ефективності діяльності його структур.

З точки зору формулювання визначення *інноваційного капіталу* вважається можливим розглянути його як формалізовані знання про людські ресурси підприємства, структурні особливості управління та ринкову специфіку діяльності. Також при встановленні рамок поняття інтелектуального капіталу важливим є окреслення поняття *інтелектуальний потенціал*, під яким пропонується розуміти можливості розвитку та інноваційного використання складових інтелектуального капіталу: людського капіталу, структурного та ринкового капіталу, інтелектуальної власності.

При визначенні напрямків вирішення проблем інноваційного розвитку підприємств методологічного та організаційно-методичного характеру вважаємо необхідним окреслити поняття “інноваційна модель розвитку” та визначити форми реалізації моделі на мезорівні управління у поєднанні з раціональною участю у глобальному чи макрорегіональному технологічному обміні.

Перспективи подальших досліджень

Підвищення ролі і значення інтелектуального капіталу у формуванні економіки нового типу визначає напрямки подальших досліджень, що стосуються визначення елементного складу інтелектуального капіталу, розробки методики і методів оцінки інтелектуального капіталу та інтелектуального потенціалу підприємства, вимірювання інтелектуального капіталу і його результатів, оцінки його вкладу у виробничий процес і можливість включення його до стратегічного і оперативного управління підприємством.

1. Edvinsson L., Malone M.S. *Intellectual Capital. Realizing Your company's True Value Finding Its Hidden Brainpower*. N.Y., “Harper Business”, 1997. 2. Брукінг Э., *Интеллектуальный капитал / Пер. с англ.; Под ред. Л. Н. Ковалик.* – СПб.: Питер, 2001. 3. Леонтьев Б. *Новая экономическая парадигма / “Журнал для акционеров”.* – 2000. – №12. – С.37–43. 4. Новиков М. *Экономика интеллектуальной собственности // Мир Бизнес.* – 1999. – №5 (32). 5. Генкин Б.М. *Экономика и социология труда: Учебник для вузов.* – 3-е изд. – М.: НОРМА, 2001. – 448 с. 6. Мойсеенко І.П. *Формування інтелектуального потенціалу підприємства // Обліково-аналітичні системи суб’єктів господарської діяльності в Україні: Наук. зб. / За ред. В.Є. Швеця.* – Львів: Интереко, 2005. – С. 117–122.